

творчого мислення. Організуючи різноманітні творчі заходи, ми в такий спосіб створювали розвивальне і стимулююче середовище, з доброзичливими відносинами, враховуючи інтереси і бажання підлітків, їх здібності. Підлітки набували впевненості, відповідальності, вмінь і навичок організаційної роботи, комунікації, самостійності, творчого розвитку. Отже, подальшого дослідження потребують питання формування лідерських якостей в дітей різного віку, психолого-педагогічні умови реалізації прагнення дітей різного віку до лідерства, удосконалення технологій формування лідерських якостей.

Список використаних джерел

1. Кулініч І. Психологія управління / І. Кулініч. – К.: Знання, 2008. – 292 с.
2. Москаленко В. Соціальна психологія / В. Москаленко. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 624 с.
3. Татенко В. Типологія лідерства / В. Татенко // Психолог. – 2006. – № 34. – С. 12-14.
4. Циба В. Системна соціальна психологія / В. Циба. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 328 с.
5. Шалагінова Л. Психологія лідерства / Л. Шалагінова. – СПб.: Речь, 2007. – 464 с.
6. Ягоднікова В. Виховання лідерів / В. Ягоднікова // Виховна робота в школі. – 2009. – № 10. – С. 2-36.

In research certainly psychologo-pedagogical terms which are instrumental in forming of leaders qualities of teenagers. On the establishing stage of research diagnostics of levels of formed of leaders qualities of teenagers was conducted with the use of method of sotsyometry, methods of communicative-organizational capabilities method of supervisions. On the forming stage of research it was developed and inculcated experimental technology of forming of leaders qualities of teenagers in the conditions of child's health camp, which foresaw realization in the complex of psychology-pedagogical terms certain by us.

Key words: leader, leadership, leader's qualities, personal oriented bringing up process, method of sotsyometry, method of communicative and organizational capabilities, method of supervision.

Отримано: 9.03.2010

Критерії прояву феномена дружби в підлітковому віці

У статті розглядається підліткова дружба, як підлітки розуміють феномен дружби, а також якими критеріями вони керуються при виборі друзів.

Ключові слова: підліток, симпатія, дружба.

В статье рассматривается подростковая дружба, как подростки понимают феномен дружбы, а также какими критериями они руководствуются при выборе друзей.

Ключевые слова: подросток, симпатия, дружба.

Постановка проблеми. Підлітковий вік схожий на міст між дитинством та юністю, між незрілістю та зрілістю, по якому кожний повинен пройти, перш ніж стати відповідальною і творчою дорослою людиною. Ця особливість проявляється в фізичному, розумовому, моральному, соціальному та духовному розвитку особистості

Як пише дослідник психологічних проблем підліткового віку Т. Драгунова, що у підлітка, в цьому віці, виникають нові потреби, інтереси, прагнення, переживання, вимоги до дорослих і товаришів, а також формуються цінності, які більш зрозумілі і близькі одноліткам, ніж дорослому. Тому спілкування з дорослими вже не може цілком задовольнити потребу у спілкуванні з товаришами [2].

Адже під впливом на особистість підлітка друзів, товаришів, однолітків і соціального середовища відбувається його ідентифікація. Усвідомлений вибір друзів з численного числа знайомих і товаришів стає можливим для підлітка завдяки новій формі інтелектуальної діяльності – мислення в поняттях.

Поява узагальнених понять призводить до формування у свідомості дитини ідеалів і, перш за все, ідеалів дружби і друга. Відповідно до цих ідеалів підлітки намагаються знайти собі друзів. Отже, для розуміння розвитку особистості сучасного підлітка важливо досліджувати не тільки особливості розвитку дружніх стосунків дітей, а й прояснити особливості прояву підлітками феномена дружби та критерії, за якими вони обирають собі друзів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З кінця 19 століття і до сьогодні до феномена підліткової дружби виявляють інтерес представники різних психологічних галузей і течій, а саме такі, як:

Г. Андреева, Т. Драгунова, Д. Ельконін, І. Кон, В. Казанська, І. Каіров, А.Мудрик Л. Петровська, В. Роменець, Р. Селіванова, В. Семиченко, Н. Скотна, І. Страхов, І. Стрелкова, Я. Український, В. Фомічова та інші.

Основна мета роботи полягає у з'ясуванні критеріїв прояву підлітками феномена дружби.

Основний матеріал і результати дослідження. Для підліткового віку характерний помітний розвиток почуття особистої дружби, справжньої потреби у дружньому спілкуванні. “Не уявляю собі життя без дружби”; “Дружба – це найкраще, що може бути в людини”, – вважають підлітки. Мотиви дружби стають більш глибокими. Дружать вже не тільки тому, що сидять за однією партою або живуть в одному будинку, як це часто буває у молодших школярів, а на ґрунті спільних інтересів, захоплення, спільної діяльності, взаємної поваги і симпатії, довіри і розуміння, споріднених поглядів і смаків. Якщо дітям молодшого віку притаманна самотність, то підліток не схильний пасивно чекати, коли прийде дружба. Він активно прагне знайти близького товариша, друга, серед своїх однолітків, випробовує їх у якості друга. Д. Ельконін і Т. Драгунова говорять про наявність спеціальної діяльності з пошуку друга, що носить, за їх термінологією, “орієнтовно-споживчий” характер [1]. Дружні стосунки в підлітковому віці є більш глибокими, змістовними і стійкими, носять емоційно-напружений характер. Припинення дружніх стосунків часто сприймається дуже болісно. “Був хороший друг. Його батьків перевели в інше місто, він поїхав, і будь-який інтерес до життя пропав”, “Моя улюблена подруга поїхала, і мені ніщо не миле”.

Детально досліджував товариські і дружні взаємини підлітків І. Страхов. Він розрізняє три основні форми взаємовідносин підлітків – товарищескість, товариство і дружбу, які є важливим фактором розвитку їх особистості. Товарищескість передбачає виконання разом спільних справ, контакти в навчальній роботі, у трудовій діяльності, у проведенні дозвілля, взаємодопомога різних видів. Все це супроводжується специфічною емоційною атмосферою спілкування.

Товариство – більш складне явище. Його психологічною основою є почуття колективізму, єдність думок з різних питань, атмосфера товариської співпраці, інтелектуальне спілкування як широкий і вільний обмін думками, судженнями, а також такий емоційний чинник як прихильність один до одного, почуття взаємної симпатії.

По відношенню до дружби товариство буде генетично ранньою формою взаємин. Дружба більш вибіркова, більш інтимно, передбачає тісне зближення підлітків, тісний психологічний контакт,

довірливість стосунків. Дружба підлітків ґрунтується на єдності потреб та інтересів, цілей і прагнень, спільності в розумінні різних питань. Справжня дружба підлітків носить активно-дієвий характер, що проявляється в готовності допомогти другу, доброзичливій критиці його недоліків.

Товариство і дружба широко поширені серед дітей різного віку, але, як зазначає І. Страхов, на стадії підліткового віку дружба за своєю структурою і функціями представляє новий рівень розвитку цієї форми взаємовідносин, служить взаємодоповненням і збагаченням особистості друзів, усвідомлення якостей своєї особистості, самовиховання і в результаті – моральному розвитку підлітків [5].

Потреба підлітка реалізувати себе в спілкуванні з однолітками виникає тому, що вони стають своєрідним дзеркалом, яке відображає подібність та відмінність підлітка з ними. Однолітки стають еталоном для наслідування, за ним підліток звіряє свої цінності, оскільки останні можуть бути такими ж, як і в інших особистостях. Потреба бути прийнятим середовищем значущих людей, страх бути відкинутим є головними в спілкуванні підлітка. Щоб зрозуміти сутність підліткової дружби, звернемося до досліджень А. Петровського, які розпочаті ще в середині 60-х рр. XX ст. Мова йде про згуртованості людей в процесі виконання спільної діяльності. Вчений пише: “В спільнотах, що об'єднують людей на основі спільної, суспільно значущої діяльності, взаємини людей опосередковуються її змістом і цінностями” [4, с. 31]. Увагу привертає в такій позиції вказівка на те, що стосунки в процесі спілкування залежать від діяльності, яку виконують люди.

Для підлітків стосунки з товаришами-однолітками – це відношення принципової рівності, що дозволяє дітям бути рівноправними учасниками всіляких справ. Ставлення дитини до однолітків (особливо до друзів) будується згідно з певними нормами дорослої “моралі рівності”, а в основі стосунків з дорослими все ж таки є “дитяча мораль” послуху. В результаті чого можливі такі наслідки: через стосунки з однолітками в підлітковому віці більш повно проявляється, так зване, спілкування-співробітництво. Стосунки з дорослими стають менш значущими для формування особистості підлітка та його дорослості; спілкування з однолітками приносить підліткам більше духовного задоволення, ніж з дорослими. Ще В. Сухомлинський писав, що вже у 13–14-літніх підлітків основою дружби, частіше стають духовні інтереси і потреби, ніж захоплення якимось іншим видом праці [6, с. 219] Спілкування стає суб'єктивно більш необхідним і значущим.

У дружбі підліток починає визначати орієнтири, життєво важливі для його поведінки, постійно порівнюючи те, що він робить,

з тим, що від нього чекають інші. Дружба з певною групою однолітків виникає з різних причин. Якщо в значущій групі, з якою спілкується підліток, цінується сила, витривалість, спритність тощо, то він об'єднується з однолітками, які мають ці фізичні якості. Така дружба сприяє тому, що підліток буде займатися фізичними вправами або спортом. Він буде відчувати себе захищеним. В основі такої дружби лежить навіювання, підліток хоче бути таким же, як інші, тому наслідую манеру поведінки та спілкування. Ще один варіант: підліток тягнеться до однолітків, які цінують його за якусь якість (розум, комунікабельність, вміння добре грати в шахи або шашки і т. п.). Його особа стає важливою для інших, і він відчуває себе потрібним. Така дружба розвиває навички управління, командування. Підліток стає більш впевненим і відчуває себе лідером і спілкування підлітків при цьому відбувається у формі домінування. Третій варіант підліткової дружби: обидва (або декілька) мають однаковий потенціал і стають лідерами. У такій дружбі взаємодія підлітків приймає форму змагання або боротьби. Така дружба стає значущою на довгі роки. Буває і так, що підлітки взаємодіють, то домінуючи над одним, то підкоряючись іншому. Очевидно, така дружба швидше за все може бути збитковою і нести у собі заряд неконструктивності (хуліганства, асоціальності, жорстокості та ін.) [3, с. 75-79].

Виходячи з вищесказаного було проведено анкетування, під назвою “Дружба”, в якому взяли участь 350 учнів 13-15 років загальноосвітніх шкіл I-III ступенів м. Бердянська, шкіл Бердянського району та шкіл Токмацького району Запорізької області. Учні восьми класів в анкетуванні взяло участь 174, дев'ятих – 186.

Метою даного анкетування було з'ясувати як розуміють підлітки феномен дружби, а також якими критеріями вони керуються при виборі друзів.

Першим кроком у дослідженні прояву атракції в підлітковому віці, було з'ясування ступеня розуміння дітьми феномена дружба. Для цього учням 8-х та 9-х класів було запропоновано дати відповіді на ряд запитань.

Повнота розуміння підлітками феномена дружба визначалася за відповідями на запитання “Що таке дружба?”. Відповіді було розділено на три групи за рівнем розуміння цього поняття.

До першої групи увійшли відповіді, що виражають *повне* розуміння феномена дружба. Це відповіді, які найбільш вірно тлумачать даний феномен, шляхом розкриття його характерних ознак, таких як безкорисливість взаємин між людьми, стосунки засновані на довірі, взаємоповазі, щирості, взаємних симпатіях, загальних інтересах і захопленнях.

Друга група включає в себе відповіді, які *неповно* розкривають досліджуваній феномен. В даних відповідях феномен дружби розглядається, як одна з її характерних ознак.

Відповіді, в яких не було, принаймні, приблизного визначення даного феномена, нами були віднесені до третьої групи з *низьким* рівнем розуміння такого психологічного явища, як дружба.

Дані про рівні розуміння дітьми 13-15 років феномена дружба наведені у табл. 1.

З табл. 1 чітко видно, що показники груп розуміння феномена дружба підлітками з віком зростають. Це пояснюється тим, що підлітки проходять загальнопсихологічний розвиток, який проявляється у стрімкому подорослішанні підлітків та отримують ті знання, які допомагають їм глибше пізнати феномен дружби в цілому.

Таблиця 1

Розуміння підлітками феномена дружба (в %)

Групи розуміння підлітками феномена дружба	Кількість учнів %	
	8 клас	9 клас
Повне	17,4	25,9
Неповне	45,2	56,8
Низьке	37,4	17,3

Окрім цього, отримані результати відповідей підлітків вказують на те, що різниця між 8-и та 9-класниками у групі повного розуміння складає 8,5%, це свідчить про те що, ні восьмикласники, ні дев'ятикласники не мають повного багажу знань, які дали змогу підліткам повністю розібратися в феномені дружби та для того щоб, без труднощів будувати дружні стосунки з однолітками. Однак слід зауважити, що показники дев'ятикласників вищі, ніж у восьмикласників, це можна пояснити більшим досвідом у міжособистісних стосунках підлітків з однолітками.

Хоча результати відповідей групи повного розуміння досліджуваного феномена, мають нижчі показники, відносно інших груп. Відповіді даної групи дали більш точні визначення досліджуваного явища. Наприклад: “Дружба – це взаємовідносини між людьми, які розуміють і довіряють один одному” (Олександр Б., 8 кл.), “Дружба – це коли дві людини спілкуються між собою, довіряють свої таємниці, мають спільні життєві інтереси” (Яна Ш., 8 кл.), “Дружба – це коли дві людини довіряють одна одній, підтримують в тяжку хвилину, мають спільні інтереси” (Дмитро З., 9 кл.), “Дружба – це коли людина спілкується з іншою людиною безкорисливо и сприймає її такою, яка вона є” (Дарина С., 9 кл.).

Відповіді більшості дітей віднесені до групи неповного розуміння феномена дружба, в 8-х класах це 45,2%, а в 9-х класах – 56,8%. В

своїх відповідях вони дружбу асоціюють з окремими її характерними ознаками, чи взагалі з поняттям “Друг”, наприклад: “Дружба – це взаємоповага” (Аня В., 8 кл.), “Дружба – це спільні інтереси” (Сергій К., 9 кл.), “Дружба – це людина, якій ти довіряєш” (Микола Л., 8 кл.).

Аналіз отриманих результатів показав, що визначення феномена дружби у певного відсотка підлітків викликає труднощі. Серед учнів 8-х класів цей відсоток складає 37,4%, що значно вищими ніж у 9-х класів – 17,3%. Відповіді даних учнів характеризуються повною відсутністю, хоча б елементарного визначення цього явища. Наприклад: “Дружба – це дружба” (Олексій Р., 8 кл.). Провівши індивідуальні бесіди з таким дітьми, стає зрозумілим те, що в більшості вони не знають якими словами охарактеризувати цей феномен, але й є не великий відсоток 6,7% опитаних підлітків, які ще й досі не мали справжніх дружніх стосунків, і саме тому не знають, що це таке.

Спируючись на результати отриманих відповідей, наступних двох запитань: “Що тобі подобається в стосунках з однолітками?”, “Що тобі не подобається в стосунках з однолітками?”, нами були визначені особливості міжособистісних стосунків підлітків. Чинники, що впливають на їх формування ми розподілили на дві групи.

Першу групу складають *позитивні чинники*, що включають в себе риси характеру, типи поведінки, що викликають симпатію. В нашому випадку до таких чинників ми віднесли наступні компоненти: спільні інтереси, спілкування, розуміння, щирість, чуйність.

Відсоткові показники кожного з компонентів, залежно від вікових особливостей, можна простежити, звернувшись до табл. 2.

У підлітковому віці велике різномаття спільних інтересів, вони можуть бути пізнавальними, громадськими, трудовими, спортивними, естетичними, читацькими тощо. Саме тому, з отриманих даних видно, що спільні інтереси займають провідне місце, серед виділених нами компонентів групи позитивних чинників, що викликають симпатію.

Відносно великі відсоткові показники мають чинники спілкування та розуміння. Це пояснюється тим, що спілкування є однією з провідних діяльностей підліткового віку, а потреба в розумінні є однією з найважливіших потреб даного віку. Окрім цього, дані феномени тісно пов’язані між собою. А. Леонтьєв, Г. Андреева вважають, що спілкування – це складний багатоплановий процес установалення і розвитку контактів між людьми, який формується потребами в спільній діяльності і включає в себе обмін інформацією, вироблення єдиної стратегії взаємодії, сприйняття і розуміння іншої людини.

Таблиця 2

Співвідношення групи позитивних чинників,
що викликають симпатію (в %)

Компоненти групи позитивних чинників	Кількість учнів %	
	8 клас	9 клас
Спільні інтереси	36,8	37
Спілкування	27,7	28,4
Розуміння	20,8	21
Щирість	10,9	11,1
Чуйність	4,7	2,5

Значно нижчі показники отримали такі позитивні чинники, як щирість та чуйність. Щирість є необхідним чинником при формуванні симпатії підлітків один до одного. Адже щирість – один з аспектів чесності, правдивості і для дітей даного віку. А відсутність протиріч між реальними почуттями і намірами щодо іншої людини і тим, як ці почуття і наміри виражаються словами, є одним з важливих факторів щирості в підлітковому віці. Відсоткові показники компоненту щирості, відносно невеликі, але як у восьмому (10,9%), так і дев’ятому (11,1%) класах майже однакові.

Хоча чуйність й не дуже поширений, порівняно з іншими компонентами, але ми його також враховуємо в аналіз компонентів, що викликають симпатію між підлітками. Однак слід зауважити, що компонент чуйності в дев’ятому класі має значно нижчий відсоток (2,5%), ніж відсоток (4,7%) у восьмому класі. Це пояснюється тим, що з віком дана риса характеру стає менш важливою, порівняно з іншими рисами, при виникненні симпатії, бо провідною діяльністю в цьому віці є спілкування, як спосіб обміну інформацією, а почуття займають другорядне місце в міжособистісних стосунках підлітків.

Якщо проаналізувати всі, зазначені вище, показники, то можна зробити висновок, що для підліткового віку важливим для виникнення симпатія є спільні інтереси, спілкування та розуміння, більш другорядне місце у них займають щирість і чуйність. Це говорить про те, що в цьому віці діти ще керуються когнітивними стилями поведінки. Для цього віку є характерним когнітивний дисонанс, тому що в даному віці вже складаються певні уявлення та знання щодо правильного поводження при спілкуванні з однолітками, але разом з тим ще не достатньо знань як розпізнати чиєсь та проявити свої емоції.

Відповідно друга група включає в себе *негативні чинники* – це також певні риси характеру, типи поведінки та спілкування, які,

навпаки, викликають антипатію. До даної групи чинників входять такі компоненти: скритність, егоїзм, заздрість, брехня, сварливість.

Відсоткові співвідношення показників даних компонентів можна порівняти за допомогою табл. 3

Таблиця 3

**Співвідношення групи негативних чинників,
що викликають антипатію (в %)**

Компоненти групи негативних чинників	Кількість учнів %	
	8 клас	9 клас
Скритність	32,3	33,8
Егоїзм	25,9	26,2
Заздрість	19,1	19,7
Брехня	13,2	13,5
Конфліктність	9,5	6,8

З таблиці чітко видно, що в групі негативних чинників, перші три місця займають: скритність, егоїзм та заздрість. Всі ці чинники є характерними для дітей підліткового віку. Скритність – схильність і бажання приховувати інформацію про себе. Вона буває особистим проявом замкнутості, інтроверсії або може бути пов'язана з корисливими мотивами. В підлітковому віці, як ми вже це помітили, скритність не схвалюється, тому що скритні однолітки менш передбачувані, порівняно з відвертими. Окрім цього, підлітки, будуючи стосунки з однолітками, розкриваються перед нами, відкривають свої таємниці і цього ж вони вимагають від своїх друзів. І саме наявність в дитини такої риси характеру, як скритність, і є основною причиною появи антипатії до неї. Егоїзм займає друге місце, це пояснюється віковими змінами, адже з процесом подорослішання з'являється підлітковий максималізм, однією зі складових, якого є егоїзм.

Заздрість – ще один компонент, групи негативних чинників, що викликають антипатію серед підлітків. У підлітковому віці існує багато приводів для заздрощів, серед яких: вміння іншого однолітка легко спілкуватися з оточуючими і завойовувати симпатію, заздрість викликає і необмежені можливості проводити вільний час за своїм вподобанням, тощо. Причину появи заздрості серед підлітків можна пояснити словами Д. Роулз, який зазначає, що головним психологічним джерелом схильності до заздрості є відсутність впевненості у власній значимості, поєднане з почуттям безсилля [7].

Останні два чинники, брехня та конфліктність, мають дещо нижчі показники, ніж попередні чинники. До брехні підлітки вдаються при спілкуванні з однолітками, щоб прикрасити свої якості,

можливості та здібності, тобто привернути цим до себе ще більше уваги. Конфліктність є також негативним чинником, що впливає на виникнення антипатії. Адже для цього віку конфліктність є дуже характерною, бо за допомогою неї вони, по-перше, ніби захищають себе від оточуючих, а по-друге, вона є одним із способів прояву підліткової поведінки.

Отже, підсумовуючи, слід зазначити, що серед чинників, що не викликають у підлітків симпатію, перші місця займають ті якості, які не задовольняють певні підліткові потреби. А останні місця – ті якості, які також не відповідають підлітковим вимогам, стосовно їхніх симпатій, однак вони є дуже поширеними в поведінці самих підлітків.

Висновки з даного дослідження. Як висновок, зазначимо, що результати анкетування підтверджують той факт, що діти в підлітковому віці, ще недостатньо розуміють феномен дружби. І ті критерії, за якими вони обирають друзів, цілком відповідають їхнім віковим потребам.

Перспективи подальшої нашої роботи полягають у дослідженні мотивів розвитку симпатій і дружби в підлітковому віці; факторів, що викликають абстракцію серед підлітків та розуміння підлітками ставлення до самого себе та до свого друга.

Список використаних джерел

1. Возрастные и индивидуальные особенности младших подростков / Под ред. Д. Б. Эльконина, Т. В. Драгуновой. — М., 1967. — 360 с.
2. Драгунова Т. В. Подросток. — М.: Знание, 1976. — 96 с.
3. Казанская В. Г. Подросток. Трудности взросления. — СПб.: Питер, 2006. — С. 75-79.
4. Петровский А. В. Личность, деятельность, коллектив. — М.: Политиздат, 1982. — С. 31.
5. Страхов И. В. Психологические типы дружбы подростков // Вопросы психологической типологии. — Саратовский государственный педагогический институт, 1971. — 22 с.
6. Сухомлинский В. А. Рождение гражданина. — М.: Молодая гвардия, 1971. — 219 с.
7. Ролз Дж. Теория справедливости. — Новосибирск: Издательство Новосибирского университета, 1995. — 535 с.

The article deals with teenage friends, as teenagers understand the phenomenon of friendship, as well as what criteria they are guided in choosing friends.

Key words: adolescent, sympathy, friendship.

Отримано: 10.03.2010